

LISONIY PARALLELIZM HODISASIGA DOIR

Shirnova Nilufar Djabbarovna

O'zR JXU dotsenti, filol.f.n.

nilufar.shirnova@mail.ru

Shirnova Nargiza Djabbarovna

O'zR JXU dotsenti, p.f.n.

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ilmiy hodisa bo'lmish lisoniy parallelizmning metodologik masalalari tadqiq qilingan bo'lib, uning til tizimida reallashishi hamda boshqa tur parallelizmdan farqli va o'xshash tomonlari ham tahlil etilgan.

***Kalit so'zlar:** parallelizm, biologik parallelizm, intellektual parallelizm, lisoniy parallelizm, sintaktik parallelizm, lisoniy birlik, denotativ ma'no, konnotativ ma'no, usul, vosita.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье изучены методологические вопросы языкового параллелизма как научного явления, анализированы проблемы реализации данного явления в системе языка, а также дифференциация и общность от других видов параллелизма.

***Ключевые слова:** параллелизм, биологический параллелизм, интеллектуальный параллелизм, лингвистический параллелизм, синтаксический параллелизм, языковая единица, денотативное значение, коннотативное значение, способ, средство.*

ABSTRACT

The issue of linguistic parallelism as a scientific phenomenon was studied in the article, also the problems of realisation of this matter in the language system and differentiation and commonness of it with other types of parallelism are analyzed.

***Key words:** parallelism, biological parallelism, intellectual parallelism, linguistic parallelism, syntactical parallelism, language unit, denotative meaning, connotative meaning, way, means.*

KIRISH

Parallelizm (grekcha *parallelos* – yonma-yon turuvchi) – fanda o'zaro solishtirilayotgan ikki predmet/hodisaning umumiy va o'xshash tomon(lar)i, noto'liq takrori sifatida ma'lum bo'lib, tilda lisoniy (lingvistik) parallelizm shaklida ro'yobga chiqadi [11; 15]. Parallelizm hodisasini biologiya, fizika, matematika, informatika kabi ko'plab sohalarda kuzatish mumkin. Masalan, informatika va hisoblash muhandisligi sohasidagi parallelizm – bir paytning o'zida yechilishi mumkin bo'lgan

kichik topshiriqlarni nazarda tutishi mumkin. Bunda ko'plab hisoblash tugunlarida ma'lumotlarni parallel qayta ishlashni u yoki bu usul orqali ro'yobga chiqaradigan fizik hamda dasturlash tizimlari nazarda tutiladi. Masalan, ikki protsessorli mashinada massivni tezkor guruhlash uchun uni teng ikkiga bo'lish yoki har ikki qismni alohida protsessorida saralash mumkin. Har bir qismning saralanishi turlicha vaqtni olishi mumkin, shuning uchun sinxronizatsiya (bir vaqtning o'zida bir necha operatsiyalarning bajarilishi) kerak bo'ladi [10; 15]. Dasturlashda parallelizmning – bitlar *sathida parallelizm, instruksiyalar sathida parallelizm, ma'lumotlar parallelizmi, vazifalar parallelizmi* kabi turlari mavjud bo'lib, har biri o'ziga xos vazifalarni bajarish uchun ixtisoslashgan. Umuman olganda, parallel hisoblashlar kompyuterlar arxitekturasiida dominant paradigma sifatida asosan ko'pyadroli protsessorlar ko'rinishida ifodalanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD

Aslida parallelizm biologik (tabiiy) ong sathidan boshlanib, sun'iy ong sohasiga ko'chirildi. 1970-yillarning boshida Massachusetts texnologiya universitetining Sun'iy intellekt laboratoriyasi mutuxassisarlari Marvin Minskiy va Seymur Peypert "Aql jamiyati" deb nomlangan nazariya orqali biologik ongni ommaviy parallel hisoblash mashinasi sifatida qarashadi. 1986-yilda Marvin Minskiy "Aql jamiyati" deb nomlangan kitobida esa "ong o'z-o'zicha anglash qobiliyatiga ega bo'lmagan ko'plab kichkina agentlardan iborat", degan fikrni ilgari surdi [3, 57]. Mazkur nazariyaga ko'ra intellekt – o'zi ongli bo'lmagan agentlar deb nomlangan sodda qismlarning o'zaro aloqadorligi mahsulidir. Muayyan anglash operatsiyasini bajarayotganda mazkur qism(cha)lar bir vaqtning o'zida avtomatik harakatga keladi va o'zaro munosabatga kirishadi. Mana shu jarayon (biologik, tabiiy) *intellektual parallelizm* deb hisoblanadi.

Demak, parallelizm tabiiy intellektual hodisa sifatida nafaqat insoniy tafakkur sathida, balki insoniy tafakkurning reallashuv shakli bo'lgan lisoniy ong hamda insoniy til sathlarida ham reallashadi. Bunda obyektiv borliqda mavjud real va irreal hodisalarning inson ongida aks etish jarayonini kuzatish mumkin. Insoniy tafakkur reallikda diskret (alohida, ajralgan) bo'lgan narsa/hodisalarni sinkretlashtirish (birlashtirish, umumlashtirish) yoki aksincha, sinkret bo'lgan voqeliklarni diskretlashtirish yo'ldan borar ekan, buni o'ziga xos mantiqiy parallel operatsiyalar orqali amalga oshiradi [5].

Mantiqiy parallelizm, o'z navbatida, lisoniy parallelizm shaklida reallashadi, bunda muayyan mantiqiy kategoriya va tushunchalar lisoniy birliklar ifodasida ro'yobga chiqadi. Lisoniy parallelizm tilda grammatik kategoriyalar, leksik va grammatik ma'nolarni ifodalash, fonetik/fonologik ekspressiya kabi lisoniy

operatsiyalar jarayonida kuzatiladi [4; 8; 9]; muayyan grammatik kategoriyani ifodalashda ishtirok etuvchi turli lisoniy birliklar bir vaqtning o'zida bir maqsad – shu grammatik ma'noni yuzaga chiqarish yo'lida qatorlanadi.

MUHOKAMA

Biroq o'rganishlar shuni ko'rsatmoqdaki, fanda lisoniy parallelizm hodisasi ko'proq nazmiy adabiyotda takror, anafora, qofiya va radiflarning parallel (muqobil) ishlatilishi yo'nalishida o'rganilganlik bilan cheklangan bo'lib, sof lingvistik (lisoniy ma'nolarning ifodalanishida til sathlariaro va/yoki til birliklariaro parallelizm) yo'sinda kamroq o'rganilgan. Aslida lingvistik parallelizmning hatto tilning struktur sathlarida voqelanishida yuzaga keladigan stilistik, konnotativ funksiyasini ham inkor etib bo'lmaydi, chunki har qanday parallel model, konstruksiya, tuzilma va hatto birlik – xoh so'zlashuv yoki ilmiy, xoh poetik uslub bo'lsin, asosiy denotativ ma'no asosiga qurilgan intensivatsiyani namoyish etadi – bu holat birin-ketinlik bilan mikrosathdan makrosathga qarab o'sishi va shu orqali turli lisoniy va nutqiy voqelanishlarni aks ettirishi mumkin [6; 7]. Tilning nazmiy ifodasini namoyon etuvchi adabiy uslubda parallelizm – lirik g'oyani yetkazish jarayonida fonetik, morfologik va sintaktik birliklar orasidagi o'zaro assimilyatsiyani ifodalovchi yo'lga aylangan: bu *tovushlar parallelizmi* (tovushlar va bo'g'inlar o'rtasida), *leksik parallelizm* (takroriy so'z va iboralar vositasida) yoki *sintaktik parallelizm* (so'z birikmalari va gap orasidagi) bo'lishi ma'lum [1; 12; 13; 14].

Masalan, A.Nedogonovning quyidagi satrlarida sintaktik parallelizmni kuzatishimiz mumkin:

Алмаз шлифуется алмазом,

Строка шлифуется строкой.

Xuddi shunday holatni o'zbek tilida yozilgan asarlar matnida ham uchratish mumkin: “Gap shundaki, men adabiyot tarixi imtihonidan o'tmay turib, muhabbat dardiga mubtalo bo'ldim. Oqibatda na imtihondan o'tdim, na u dardga davo topdim. Endi o'ylab ko'rsam, imtihondan eson-omon qutulgan taqdirimda ham unga davo topmog'im gumon ekan (Erkin A'zamning “Otoyining tug'ilgan yili” asaridan keltirildi)”. Bu misolda tasvirlanayotgan voqea parallel birliklar orqali (bir harakat ikki xil ma'no ifodalab), parallel birlikning ma'nosi kengaygan holda ifodalangan, ya'ni sintaktik parallelizm yuzaga chiqqan [4].

Tovushlar parallelizmini izchil tadqiq etgan N.Djusupovning haqli ta'kidlashicha, bu tip hodisa nafaqat nutqning ravonligi, silliqiligi va o'qishliligini, balki ma'noviy/mantiqiy yukning simmetrik tarzda singdirilishini ta'minlaydi: “...Другой пример звукового параллелизма, выдвигаемый в десятой строке сонета “scandal of Mrs. N and Professor D”, представляется весьма специфичным

как с точки зрения реализации ритмики, так и рифмовки. Селективность аттентивного процесса при чтении данной строки, прежде всего, обуславливается особой игровой манерой автора в расположении слов с целью выдвигания определенных звуковых параллелей. В данном случае это звуковое отображение сочетающихся согласных “n” и “d” в слове “scandal” в последующих именах “Mrs. N and Professor D”. Этот специфический способ перцептивного выделения звукового параллелизма является составной частью разнообразной серии средств выдвигания, участвующих в экспликации различных компонентов концептуально-смысловой доминанты, характеризующей коллективный образ кембриджских дам. Прием звукового параллелизма в сочетании с другими средствами выдвигания из предыдущей строки акцентированно транслирует информацию о том, что жизнь светских дам главным образом строится вокруг распространения сплетен и слухов о жителях Кембриджа (соседях, знакомых и т.д.)” [2]. Darhaqiqat, bu kabi o’rinlarda parallelizm imkoniyatlaridan foydalanish – nafaqat o’ziga xoslik, alohidalik, individuallik belgilarini, balki ikki va undan ortiq birliklar va ular o’rtasidagi o’zaro semantik aloqadorlikning hamda o’zaro tobelanishning faollashuviga xizmat qiladi.

NATIJALAR

Yuqorida aytganimizdek, lingvistik parallelizm, asosan adabiyot va musiqa sohasida stilistik usul sifatida tadqiq etib kelinmoqda. Lisoniy parallelizmning obyektiv borliq – insoniy tafakkur – insoniy ong munosabatlarini namoyon etuvchi kognitiv hamda kommunikativ maqsadlarni amalga oshirish uchun tilning aynan struktur yaruslari darajasida voqelanishi masalasi esa dolzarbligicha qolmoqda. Bunda lisoniy parallelizm nafaqat tuzilishi, balki faollashuviga ko’ra ham universal hodisaligini namoyon etadi, bu esa o’z navbatida biror-bir tashkiliy model (qolip/qurilma) bilan shartlangan birliklar orasidagi muayyan muvofiqliklar (o’xshashliklar/umumiyliklar)ni ajratishga asoslanadi. Masalan, o’zbek tilida son grammatik kategoriyasini ifodalash uchun fonetik, leksik va grammatik birliklarning qatnashishini kuzatishimiz mumkin:

Son		Lisoniy usul
Birlik	Ko’plik	
<i>kitob</i>	<i>Kito-o-o-b</i>	Fonetik
<i>kitob</i>	<i>kitob- kitob</i> <i>kitob-mitob</i>	Takror

<i>kitob</i>	<i>kitoblar</i>	Affiksatsiya
<i>kitob</i>	<i>kitob-daftar</i>	Juftlash
<i>kitob</i>	<i>to'rtta kitob</i> <i>ko'p kitob</i> <i>bir necha kitob</i>	Analitik (ko'makchi so'z yordamida)

Ko'rinadiki, lisoniy tizim son kategoriyasi tarkibida bo'lgan birgina ko'plik grammatik ma'nosini yuzaga chiqarish uchun fonetik, takror, affiksatsiya, juftlash va analitik usul kabi yo'llardan parallel foydalana oladi, ya'ni mazkur alohida operatsiyalarning har biri lisoniy ongda alohida uyachalarda joylashgan va yashayotgan bo'lsa-da, mazkur ma'noni ifodalash yo'lida bir qatorga tiziladi va faollashadi. Aynan mana shu holat tilda lisoniy parallelizmni – o'zida til birliklarining uzluksiz va barqaror harakatlanishi asosi sifatida nafaqat tuzilishi, balki faollashuvi bo'yicha universal (umumiy) hodisa ekanligini va bunda u yoki bu tashkiliy qoliplarga aloqador birliklar o'rtasidagi muayyan o'xshashliklarning ajratilishini namoyon etuvchi lingvistik hodisani – namoyon etadi.

XULOSA

Lingvistik parallelizm hodisasining turli lisoniy aspektlarda voqelanishi masalasiga bag'ishlangan qator ishlardagi tahlillarga tayangan holda bu hodisaga oid nafaqat umumiy va farqli xususiyatlarni ajratish imkoniga, balki ekvivalentlik munosabatlari va ekvivalentlik tamoyilini ham o'rganishga erishish mumkin, ya'ni o'zaro parallel munosabatlarga kirishayotgan istalgan til birligi muayyan kategoriya/ma'no/vazifani reallashtirish uchun o'zaro muqobil/sherik/hamkor/o'rinbosar mavqeyida bo'ladi: o'zaro parallel qatorda turgan bir lisoniy usul yoki vosita dominantlashsa, ikkinchi yoki keyingi usul/vosita neytrallashishi haqida xulosa qilish mumkin. Bu kabi hamkorlik til iqtisodiyligi, ixchamligi va maqsadlilikini ham belgilaydi, chunki har qanday holatda ham (qanchalik boy va rang-barang vosita, resurs va usullarga ega bo'lishiga qaramay) til o'zining asosiy vazifasi – faol, o'zaro shartlangan va maqsadli interpretatsiyani amalga oshirishga harakat qiladi.

REFERENCES

1. Веселовский А.Н. Психологический параллелизм и его формы в отражениях поэтического стиля // Веселовский А.Н. Историческая поэтика. – Л., 1940.
2. Джусупов Н.М. Лингвистический параллелизм в англоязычном поэтическом тексте: когнитивно-стилистический потенциал и проблема интерпретации//“Ўзбекистонда хорижий тиллар” илмий-методик электрон журнал, № 4 (23)/ 2018. – С.113-119.

3. Минский М. Сообщество разума. – М.: АСТ, 2018.
4. Toshxujaeva SH.G'., Abdusamatova N.M. Erkin A'zam asarlarida sintaktik parallelizm//International Conference on Developments in Education Hosted from Saint Petersburg, Russia: <https://econferencezone.org> Nov, 24th 2022.
5. Shirinova N., Hamdamova G. Grammatik ma'nolarni ifodalashda parallelizm// Adabiy til jonkuyari. Prof. M.Mirzaev tavalludining 90 yilligiga bag'ishlangan ilmiy maqolalar to'plami. – Buxoro, 2002. – B. 76-78.
6. Shukurov P.M. Parallel sintaktik butunliklar. – Fargona: NDA., 2004.
7. Shukurov R.M. Parallel sintaktik butunliklar: Filol. fanlari nomzodi ... diss. avtoref. – T., 2004.
8. Якобсон Р. Грамматический параллелизм и его русские аспекты//Якобсон Р. Работы по поэтике: Перевод/Сост. и общ. ред. М.Л. Гаспарова. – М.: Прогресс, 1987. – С. 99 – 132.
9. Якобсон Р. Поэзия грамматики и грамматика поэзии//Семиотика: Антология/Сост. Ю.С. Степанова. Изд. 2-е, испр. и доп. – М. Академический проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – С. 525–548.
10. Almasi, G.S. and A. Gottlieb (1989). Highly Parallel Computing. – Benjamin-Cummings publishers, Redwood City, CA.
11. Carlson, Katy. Parallelism and Prosody in the Processing of Ellipsis Sentences. Routledge, 2002, pp. 4-6. <https://ru.wikipedia.org/wiki>
12. Leech G.N. A Linguistic Guide to English Poetry. – London–New York: Longman, 1969. – 237 p.
13. Leech G., Short M. Style in fiction: a linguistic introduction to English fictional prose. 2nd ed. – London: Longman, Pearson Education, 2007. – 404 p.
14. Short M. Exploring the Language of Poems, Plays and Prose. – London–New York: Longman, 1996. – 385 p.
15. <https://www.textologia.ru/slovari/lingvisticheskie-terminy/parallelizm/?q=486&n=1248>